

УДК 930.2:[94:341.781](477)"1920/1923"

М. В. ГОРБАТЮК*

**ОБІЖНИКИ НКЗС УСРР ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ 1920–1923 рр.**

Уперше публікується низка обіжників (циркулярів) НКЗС УСРР. Проаналізовано їх зміст та здійснено класифікацію, показано значення цих документів як джерела для дослідження історії української дипломатії 1920–1923 рр.

Ключові слова: обіжник; циркуляр; НКЗС; УСРР; дипломатія.

Однією з головних заporук існування будь-якої держави є ведення зваженої й ефективної зовнішньої політики. Таке ж завдання постало і перед Українською Соціалістичною Радянською Республікою (УСРР) відразу після її виникнення. І хоч це ефемерне державне утворення у політичному і військовому плані майже повністю було залежним від РСФРР, Народний комісаріат закордонних справ (НКЗС) УСРР намагався виконувати покладені на нього функції.

Створене 16 березня 1920 р. зовнішньополітичне відомство Радянської України на початковому етапі свого існування (до укладення 12 жовтня 1920 р. прелімінарного мирного договору з Польщею) фактично не працювало. Пік активної роботи НКЗС припадає на жовтень 1920 р. – грудень 1922 р. (до утворення СРСР), коли здійснювалась організація роботи комісаріату, удосконалювалась його структура, велась активна зовнішньополітична діяльність.

Одним із важливих напрямків діяльності НКЗС УСРР була організація роботи українських радянських дипломатичних представництв, що передбачало забезпечення їх нормального функціонування, налаштування зв'язку між місіями та з центром, надсилання актуальної інформації. Не останню роль у цьому процесі відіграли обіжники (циркуляри) НКЗС УСРР, що надсилалися закордонним дипломатичним представництвам УСРР із метою впорядкування їх роботи, надання роз'яснень із різних питань, узгодження дій між представництвами тощо.

* *Горбатюк Микола Володимирович* – кандидат історичних наук, заступник директора Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Різні аспекти діяльності НКЗС УСРР та дипломатичних представництв Радянської України уже неодноразово досліджувалися¹, однак запропонована тема предметом наукового дослідження ще не була.

За змістом обіжники можна поділити на декілька груп. Найбільша їх кількість *регламентувала та/або упорядковувала діяльність* українських радянських посольств, консульств та місій. Наприклад, перший із відомих нам обіжників НКЗС, датований 12 грудня 1921 р., встановив вимоги до оформлення віз у закордонних паспортах іноземців, які відтепер обов'язково мали містити такі елементи: дата видачі, назва прикордонного пункту, через який іноземець в'їхав на територію УСРР, строк дії візи, мета поїздки тощо². 26 грудня 1921 р. диппредставникам УСРР за кордоном було розіслано Доповнення до цього обіжника, відповідно до якого згадані правила поширювались і на громадян УСРР, котрі поверталися в Україну, а самі візи мали бути доповнені ще одним елементом – зазначенням місця перебування особи в Україні³.

Обіжником від 19 грудня 1921 р. НКЗС УСРР намагався упорядкувати листування між диппредставництвами та комісаріатом. Зокрема, йшлося про запровадження порядку, відповідно до якого: вся технічна кореспонденція мала надсилатися на адресу НКЗС із зазначенням відділу, якому вона адресується; таємне листування мало адресуватися народному комісару закордонних справ із зазначенням “особисто” або “цілком таємно”; на особистих листах обов'язковим було зазначення прізвища адресата⁴.

Обіжник НКЗС від 9 січня 1922 р. установлював правила перевезення посилок дипломатичною поштою. Відповідно до цього документа відправляти посилки в УСРР дозволялося лише співробітникам місії у кількості не більше однієї із кожним поштовим підправленням. У посилці, вага якої не повинна була перевищувати 5 фунтів, заборонялося пересилати окремі групи товарів, а саме поштове відправлення мало супроводжуватися описом укладеного⁵.

Двома таємними циркулярами, датованими 18 квітня 1922 р., НКЗС УСРР намагався впорядкувати деякі аспекти роботи дипломатичних місій. Зокрема, з метою координації дій між НКЗС та його представництвами за кордоном, керівникам останніх рекомендувалося все листування з урядовими установами вести через відповідні відділи НКЗС. Водночас зовнішньополітичне відомство звільнило співробітників місій від виконання різних доручень урядових установ, якщо вони не мають відмітки про їх розгляд у НКЗС⁶. Другий циркуляр зобов'язував дипломатичних представників узгоджувати з НКЗС кандидатури всіх іноземних осіб, які направлялися в УСРР для дипломатичної діяльності. Зовнішньополітичне відомство УСРР вимагало подавати лише добре перевірені і детальні дані, а свою вимогу пояснювало необхідністю

узгоджувати кандидатури іноземних дипломатів із Державним політичним управлінням⁷.

Подальше обмеження надмірної самостійності диппредставництв Радянської України було запроваджено обіжником від 5 серпня 1922 р., відповідно до якого заступник наркома закордонних справ В. Яковлев забороняв місіям та консульствам УСРР видавати візи за клопотанням будь-яких радянських установ без попереднього узгодження з НКЗС УСРР. У разі надходження таких звернень автор обіжника радив переадресовувати їх безпосередньо в НКЗС⁸.

У своїх зверненнях до повноважних представництв НКЗС неодноразово підкреслював необхідність установлення постійного зв'язку й тісного контакту між ними, особливо з питань економічно-правового характеру. Зважаючи на це, 5 травня 1922 р. з ініціативи економічно-правового відділу НКЗС, що був максимально зацікавлений у систематизації та перевірці усього попереднього досвіду міжнародно-правових відносин, було розіслано обіжник, який зобов'язував керівників дипломатичних представництв: регулярно (1 раз на тиждень) надсилати до центрального апарату комісаріату звіти про діяльність; питання економічно-правового характеру вирішувати лише після узгодження з економічно-правовим відділом НКЗС; регулярно надсилати копії важливого листування з урядом країни акредитації та з радянськими диппредставництвами. Зі свого боку економічно-правовий відділ обіцяв систематично інформувати повпредства про всі питання, що вирішувалися в ході його роботи⁹.

Ще одним важливим напрямком роботи НКЗС УСРР, що регулювався з допомогою обіжників, був *збір інформації про політичну, військову та економічну ситуацію за кордоном*. Обіжник від 20 січня 1922 р. регламентував збір інформації для Економічного підвідділу НКЗС. Відповідно до цього документа дипломатичні представники УСРР за кордоном мали збирати і надсилати до Харкова інформацію про загальне економічне становище, грошовий ринок, фінанси, зовнішню і внутрішню торгівлю, митну і торгову політику та про стан основних галузей господарства країни перебування. Зважаючи на відсутність детальної інформації про економіку європейських країн, НКЗС також просив своїх представників надсилати статистичну інформацію про країну перебування, політичні та економічні договори, нормативно-правові акти, що регулюють торгівлю і промисловість країни, тощо¹⁰. Інший обіжник, датований 21 січня 1922 р., зобов'язав диппредставників у стислий термін зібрати і надіслати НКЗС матеріали та літературу з питань репатріації (репатріаційні договори, додаткові угоди, структуру організацій, інформацію про судові розгляди тощо)¹¹. А обіжник від 29 грудня 1921 р. регламентував необхідність збору для економічно-правового відділу НКЗС офіційної і неофіційної інформації про кордони країн Європи і Азії (карти, статті у ЗМІ, офіційні документи)¹².

18 квітня 1922 р., після того, як НКЗС УСРР прийняв рішення про видання спеціального журналу, присвяченого дипломатичній діяльності відомства, керівникам місій УСРР за кордоном було розіслано обіжник з інформацією про це видання та з проханням брати активну участь у його підготовці. Зокрема, кожна місія зобов'язувалася не рідше одного разу на місяць надсилати огляд економічної чи політичної ситуації в країні перебування або статтю про якусь важливу подію у її житті¹³.

Важливою темою обіжників зовнішньополітичного відомства Радянської України було *тлумачення норма права або власна нормотворчість*. Обіжником, розісланим диппредставникам УСРР у січні 1922 р., установлювався порядок звільнення малозабезпечених від сплати консульських зборів. Зокрема, відповідно до “Тимчасових правил про консульські збори НКЗС” та цього обіжника консульським представникам УСРР рекомендувалося звільняти певну особу від сплати збору лише на основі рішення консула, якому призначався цей збір та за особистим проханням малозабезпеченої особи. При цьому неплатоспроможність особи мала бути встановлена шляхом “тщательной проверки недостаточности средств”¹⁴.

У іншому обіжнику, що був розісланий наприкінці 1921 р., дипломатичним представникам УСРР було надано роз'яснення про порядок видачі тимчасових посвідчень громадянам УСРР, які проживають за кордоном. Зокрема, було вказано чіткий перелік документів, що подавалися для отримання тимчасового посвідчення, встановлено процедуру його оформлення, визначено термін дії, умови пролонгації та заміни. Для спрощення роботи українських дипломатів та уніфікації документації у додатках до обіжника було подано бланки тимчасового посвідчення, анкети та книги реєстрації тимчасових посвідчень¹⁵. Варто відзначити віднайдений проект згаданого вище обіжника¹⁶, у якому автор документа “тимчасове посвідчення громадянина УСРР, що проживає за кордоном”, називає “видом на проживання”, а сам проект, на нашу думку, є менш досконалим, ніж розісланий обіжник.

В інструкції «Про порядок застосування § 38 “Положення про іноземців в УСРР”», розісланій обіжно усім повноважним представникам УСРР за кордоном, НКЗС визначав процедуру та строки отримання громадянства УСРР для українців, які виявили на це своє бажання і перебували за кордоном. Інструкція містить перелік документів, що потрібно подати для початку процедури отримання громадянства, врегульовує процес отримання громадянства неповнолітніми українцями та українцями, котрі проживають у державах, в яких немає дипломатичних представництв УСРР¹⁷.

За рівнем гласності всі обіжники, що досліджувались, можна поділити на *відкриті* та *таємні*. У відкритих обіжниках зовнішньополітичне відомство УСРР найчастіше тлумачило певні норми законів чи

підзаконних актів. Таке роз'яснення було адресоване передусім громадянам республіки, а тому потребувало якнайбільшого поширення, що досягалося шляхом публікації документів у ЗМІ. Наприклад, такі обіжники НКЗС УСРР, як “Про відношення іноземних громадян до військової повинності”¹⁸ і “Про виїзд чужоземців за кордон і про переїзд в межах України і до Росії”¹⁹ були опубліковані у “Вістях ВУЦВК і Харківського Губревкому” та “Збірнику узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України та уповноважених РСФРР”.

У свою чергу, таємні обіжники містили державну таємницю або були видані з метою упорядкування діяльності НКЗС та дипломатичних представництв УСРР і розсилалися виключно співробітникам комісаріату або дипломатичним представникам за кордоном. Ці обіжники маркувалися грифом “таємно” або “цілком таємно” і призначалися виключно для службового використання. Найбільш яскравими представниками цієї групи документів є таємні циркуляри НКЗС УСРР від 18 квітня 1922 р., про які йшлося вище²⁰.

Таким чином, обіжники (циркуляри), як документація НКЗС поточного внутрішньовідомчого характеру, викликають особливий інтерес. Їх вивчення дає змогу відтворити цілісну картину функціонування системи НКЗС УСРР, особливо у сфері управління дипломатичними представництвами.

Загалом публікуємо 13 обіжників, що були розіслані між 12 грудня 1921 р. і 5 серпня 1922 р. Обіжники зберігаються в ЦДАВО України у п'яти справах (35, 59, 591, 731 і 773) опису 1, фонду 4 “Народний комісаріат закордонних справ УСРР, м. Харків”. Серед них 5 оригіналів і 8 копій; всі 13 обіжників надруковано на друкарській машинці.

Тексти документів публікуємо мовою оригіналу, без скорочень, зі збереженням стилістичних та орфографічних особливостей мови автора. Археографічне опрацювання текстів документів проведено відповідно до загальноприйнятих правил:

- авторські скорочення, пропущені слова, прийменники чи сполучники, відновлені упорядником, взято у квадратні дужки;
- без застережень виправлено явні помилки і описки та вилучено повтори;
- відсутні знаки пунктуації проставлено таким чином, що вони не спотворюють зміст документів;
- пропущені у словах апострофи і букви проставлено відповідно до норм сучасного правопису;
- власноручні підписи посадових осіб подано курсивом.

Місце і час написання обіжників визначено за їхнім змістом і авторським датуванням. Незалежно від наявності авторської дати, вказівку упорядника на час і місце написання листа подано над авторським

текстом праворуч. Дату та/або місце створення документа, якщо їх встановлено за змістом, зазначено у квадратних дужках.

Обіжники розміщено у хронологічній послідовності. Публікація супроводжується коментарями, у яких подано пояснення термінів, слів іншомовного походження, історичних подій, а також здійснено ідентифікацію персоналій та географічних назв.

¹ Даниленко О. Українська радянська дипломатія 1920-х рр.: умови функціонування та повсякденність // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 / Упоряд.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 126-129; Купчик О. Р. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1919–1923 рр.): між укр. формою та радянським змістом: монографія. – Тернопіль, 2011. – 264 с.; Стрельникова І. Ю. Організаційно-правові засади функціонування зовнішньополітичного відомства в УСРР (1917–1929 рр.): монографія. – Х., 2012. – 200 с.; Стрельникова І. Ю. Правове регулювання діяльності органів зовнішніх зносин УСРР у 1918–1922 рр. // Форум права. – 2007. – № 2. – С. 206–210.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4, оп. 1, спр. 731, арк. 60.

³ Там само, арк. 61.

⁴ Там само, спр. 35, арк. 24.

⁵ Там само, спр. 59, арк. 1.

⁶ Там само, спр. 773, арк. 27.

⁷ Там само, арк. 28.

⁸ Там само, спр. 59, арк. 9.

⁹ Там само, спр. 591, арк. 12 зв.

¹⁰ Там само, спр. 59, арк. 5–5 зв.

¹¹ Там само, арк. 4.

¹² Там само, спр. 731, арк. 65–65 зв.

¹³ Там само, спр. 773, арк. 29.

¹⁴ Там само, спр. 59, арк. 7.

¹⁵ Там само, спр. 731, арк. 69–72.

¹⁶ Там само, спр. 13, арк. 353–353 зв.

¹⁷ Там само, спр. 773, арк. 28.

¹⁸ Збір узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України та уповноважених РСФРР. – Харків, 1920. – 7 липня 1920 р. – Ч. 18. – С. 515–516.

¹⁹ Збір узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України та уповноважених РСФРР. – Харків, 1920. – 22-30 квітня 1920 р. – Ч. 8. – С. 204–205.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 773, арк. 27–29.

Обіжник економічно-правового відділу НКЗС представникам УСРР за кордоном з роз'ясненням про вимоги до оформлення паспортів і віз іноземців, що в'їжджають в Україну

м. Харків, 12 грудня 1921 р.

Циркулярно
№ 1138

Всем полпредам и представителям

Для улучшения контроля над прибывающими из-за границы, НКИД считает необходимым упоминание в визах на паспортах иностранцев следующих сведений: 1) дата выдачи, 2) пограничный пункт, 3) на какой срок разрешается пребывание на Украине украинским гражданам, возвращающимся на Украину (отмечать “возвращаются на родину”), 4) основание выдачи визы, 5) цель поездки (коммерческая, политическая, журналистическая и т. д.).

В анкетах иностранцев и украинцев, ходатайствующих о разрешении на въезд в Украину, желательно также иметь заключения Полпреда и имеющуюся в распоряжении последнего биографическую и политическую информацию о данном лице.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара] ин[остранных] дел
Зав[едующий] эк[ономическо]-прав[овым] отделом
Секретарь НКИД

В. Яковлев¹
подпись
подпись

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 731, арк. 60. Оригінал, машинопис.

¹ *Яковлев Володимир Іванович* – український радянський політичний і партійний діяч, дипломат. У 1921–1922 рр. – заступник народного комісара закордонних справ УСРР. Прихильник підпорядкування української зовнішньої політики РСФРР.

Обіжник НКЗС дипломатичним представникам УСРР за кордоном про порядок адресування кореспонденції

м. Харків, 19 грудня 1921 р.

Циркулярно

Всем представительствам за границей и уполномоченным НКИД

Народный комиссариат иностранных дел обращает Ваше внимание, что корреспонденция, прибывающая от Вас, почти всегда адресуется Народному комиссару иностранных дел тов[арищу] [X.] Раковскому¹, а часто Пред[седателю] Сов[ета] нар[одных] ком[иссаров]. Посему происходит путаница в ее распределении между отделами. Таким образом, на непосредственный просмотр Народному комиссару или его заместителю попадает совершенно не секретная и исключительно техническая переписка и этим чрезвычайно задерживаются ответы или ее исполнение по существу.

НКИД просит Вас придерживаться неуклонно следующего порядка:

1) вся корреспонденция общего, технического характера адресуется в Народный комиссариат иностранных дел (возможно и с указанием отдела по содержанию переписки).

2) секретная переписка уполномоченных и секретная корреспонденция адресуется Народному комиссару иностранных дел с указанием “лично” или “совершенно секретно” в зависимости от содержания.

3) фамилия Народного комиссара, или его заместителя, или заведующего отделом, указывается только на личной переписке, или при совершенной невозможности личного вскрытия конверта адресатом.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара] ин[остранных] дел *В. Яковлев*

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 35, арк. 24. Оригінал, машинопис.

¹ *Раковський Християн Георгійович* (1873–1941) – радянський політичний і державний діяч болгарського походження, член РКП(б). Походив з поміщиків Південної Добруджі. 1904 р. заснував Соціалістичну партію Румунії, 1914 р. – Об’єднану соціалістичну партію Балкан. У 1918 р. очолював ВЧК в Одесі і Севастополі, був членом делегації Радянської України на переговорах у Брест-Литовську, головою делегації РСФРР на мирних переговорах з Українською Державою. У 1919, 1920–1923 рр. – голова Раднаркому і нарком закордонних справ УСРР. З 1923 р. – посол СРСР у Великобританії, згодом – у Франції. Опонент Й. Сталіна. Неодноразово був заарештований. У 1938 р. засуджений до 20 років ув’язнення, де і помер поблизу м. Орел.

**Доповнення до обіжника економічно-правового відділу НКЗС
від 12 грудня 1921 р.**

м. Харків, 26 грудня 1921 р.

Всем дипломатическим представительствам УССР

В дополнение к своему циркуляру от 12/XII за № 1138 НКИД УССР настоящим считает необходимым указать Вам, что указанные в циркуляре правила распространяются как на иностранцев, так и на украинских граждан, получающих разрешение на въезд в УССР.

Вместе с тем НКИД считает необходимым упоминать в визе, кроме того, что указано в циркуляре, – направление следования в пути и место пребывания на Украине.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара] ин[остранных] дел *В. Яковлев*
Зав[едующий] эк[ономическо]-прав[овым] отделом *подпись*
Секретарь НКИД *подпись*

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 731, арк. 61. Оригінал, машинопис.

**Обіжник НКЗС представникам УСРР за кордоном про необхідність
надання інформації про кордони держави перебування
та надсилання географічних карт**

м. Харків, 29 грудня 1921 р.

Во все представительства УССР

Для ряда надобностей Наркоминделу необходимы сведения о границах европейских и азиатских государств, их внутреннем законодательстве и заключенных ими договорах.

Вследствие этого прошу возложить на одного из товарищей в представительстве обязанность тщательно собирать эти сведения в виде официального и неофициального материала (Собр[ание] узакон[ений], отд[ельные] договоры), подробных (масштаб 10-20 верст в дюйме¹) карт местного издания, газетных статей, официальных документов. Собранный материал подлежит высылке в экономическо-правовой отдел НКВД.

В дальнейшем всякое изменение территории, законодательства, и международных договоров государства, происшедшее или предполагаемое должно быть немедленно сообщено НКВД с приложением документов и карт иллюстрирующих эти сведения.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара] ин[остранных] дел	<i>В. Яковлев</i>
Зав[едующий] эк[ономическо]-прав[овым] отделом	<i>подпись</i>
Секретарь НКВД	<i>подпись</i>

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 731, арк. 65–65 зв. Оригінал, машинопис.

¹ Дюйм (від нідерл. Duim – великий палець) – одиниця вимірювання довжини в деяких неметричних системах мір. З 1958 року 1 дюйм = 2,54 см.

Обіжник НКЗС дипломатичним представникам УСРР за кордоном з роз'ясненням про порядок видачі тимчасових посвідчень громадянам УСРР, що проживають за кордоном

[м. Харків, кін. 1921 р.]

Полномочным представителям УССР за границей

1. Устанавливается следующий порядок выдачи временных удостоверений лицам, проживающим за границей.

Проживающие за границей лица, заявляющие себя гражданами УССР, подают в полномочное представительство заявление о выдаче им временного удостоверения.

2. К заявлению должны быть приложены: а) анкеты в трех экземплярах и б) подтверждающие заявление документы, как-то: старые и внутренние заграничные паспорта или метрические свидетельства. В остальных случаях за невозможностью предоставления таковых могут быть принимаемы другие, доказывающие права гражданства, документы.

3. По рассмотрению заявления в проверки представленных данных полномочному представительству предоставляется право политической и социальной фильтрации, а также проверять, не утратило ли данное лицо права украинского гражданства в силу договоров, заключенных УССР с государствами, возникшими на территории б[ывшей] Российской империи, – и в случае удовлетворения возбужденного ходатайства, полномочное представительство выдает взамен представленных документов временное удостоверение.

Примечание: Временные удостоверения выдаются за подписью полномочного представителя и печатью представительства, с указанием числа выдачи, № по книге временных удостоверений и отметки о взимании консульской пошлины.

4. При выдаче временных удостоверений супругам, – мужу и жене выдаются отдельные удостоверения. Дети до 16 лет по предоставлении соответ-

ственных доказательств, вносятся в удостоверение матери, – а случае отсутствия матери – в удостоверение лица, на иждивении которого они находятся.

5. Временные удостоверения выдаются сроком на 3 месяца на право проживания в государстве, в пределах которого находится выдавшее его полномочное представительство, по истечении какого-либо срока выданное удостоверение должно быть обменено на новое.

Временное удостоверение не дает права на въезд в УССР, разрешение на какой-либо выдается в общем порядке.

6. Каждое выдаваемое временное удостоверение заносится в особую книгу прилагаемого образца, а представленные документы и анкеты хранятся отдельно за собственными №№ в делах представительства.

Ежемесячно, не позже 5-го числа следующего месяца, полномочное представительство препровождает в 2-х экземплярах в экономическо-правовой отдел НКВД выписку из книги временных удостоверений за месяц с приложением вторых и третьих экземпляров анкет.

7. Временно, до получения от НКВД бланков временных удостоверений, таковые заготавливаются полномочными представительствами; заграничные удостоверения подлежат обмену на упомянутые в настоящем циркуляре, временные удостоверения.

Зам[еститель] народного комиссара по иностранным делам
Заведующий экономическо-правовым отделом

Л. Ковалив¹
подпись

Приложение 1

Полномочное представительство УССР в _____

Место для
фотографической
карточки

Настоящее удостоверение действительно на
3 мес[яца] со дня выдачи

ВРЕМЕННОЕ УДОСТОВЕРЕНИЕ

Выдано сие полномочным представителем в _____ заявившие себя
украинск _____ граждан _____ на
право проживания в пределах _____ Республики.

В настоящее удостоверение внесены:

1. (Сын или дочь) _____
2. _____
3. _____
4. _____

Выдано “ _____ ” _____ 1921 года на основании _____

М.П.

Полномочный представитель
Заведующий консульской частью

Временное удостоверение не дает права выезда в УССР, разрешение на какой-либо дается на общем основании.

Приложение 2

Полномочное представительство УССР в _____

АНКЕТА

1. Имя, отчество, фамилия _____
2. Год рождения _____
3. Место рождения _____
4. Образование общее и специальное _____
5. Основная профессия _____
6. Бывшее сословие и последний чин _____
7. Отношение к отбыванию воинской повинности _____
8. Источник существования до революции _____
9. Занятие или служба, источник существования и место жительства:
 - в 1917 году _____
 - в 1918 году _____
 - в 1919 году _____
 - в 1920 году _____
 - в 1921 году _____
10. Когда выехал из Украины и почему _____
11. Служил ли в белых армиях _____
12. Семейное положение, имя, возраст и местожительство членов семьи _____
13. Адрес _____
14. Представленные документы _____
13. № и число выданного вида _____

Приложение 3

КНИГА ВРЕМЕННЫХ УДОСТОВЕРЕНИЙ

Полномочного представительства УССР в _____

№№ по порядку	Число выдачи	Имя, отчество и фамилия	Лица внесенные во временное удостоверение	Представленные документы. Число и № возобновлен[ого] времен[ного] удостоверения	Примечания

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 731, арк. 69–72. Оригінал, машинопис.

¹ Ковалів Левко Борисович (1894–1937) – український радянський політичний і державний діяч. Один із фундаторів Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). На I установчому з'їзді партії його було обрано одним із 9 членів ЦК УПСР. У 1919 р. виїхав до Москви, де вів переговори з керівниками Комінтерну про визнання боротьбистів єдиною комуністичною організацією в Україні. 3 лютого 1921 р. – заступник Наркома закордонних справ УРСР, у березні 1921 р. обраний членом ВУЦВК, а у листопаді 1921 р. несподівано вийшов з КП(б)У і переїхав до Києва

(офіційно – за станом здоров'я). У середині 1920-х років повернувся до Харкова, очолив українську філію товариства “Радіопередача”. У 1928–1929 рр. у Харкові редагував “Універсальний журнал” (“УЖ”). З 1930 р. навчався в аспірантурі Московського фізико-хімічного інституту імені Л. Я. Карпова. У 1933 р. отримав посаду старшого хіміка в штаті цього інституту. У 1934 р. був заарештований по так званій “Справі боротьбистів”. 26 жовтня 1937 р. розстріляний.

**Обіжник НКЗС дипломатичним представникам УСРР за кордоном
про порядок транспортування посилок дипломатичною поштою**

Харків, 9 січня 1922 р.

Циркулярно
Телеграмма № 503

Всем представительствам УССР за границей

Сообщаются правила к перевозке посылок дип[ломатической] почтой:

- 1) Принимаются только от членов миссий и сотрудников;
- 2) Не должна превышать веса пяти фунтов¹;
- 3) С каждой почтой не более одной посылки от одного лица;
- 4) На упаковке должна быть опись содержимого посылки, заверенная управ[ляющим] делами или секретарем миссии;
- 5) В посылку не могут входить такие предметы, как сахарин, аптекарские и другие товары, запрещенные к ввозу в количестве большем, чем в необходимом для личного употребления. При несоблюдении указанных правил посылки будут конфисковываться с передачей в фонд кооператива сотрудников Наркоминдела.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара]

Секретарь НКВД

Адресации: в Польшу, Германию, Чехословакию, Укр[аинской] дип[ломатической] миссии в Москве.

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 59, арк. 1. Копія, машинопис.

¹ Фунт (від лат. *pondus* – гиря) – одиниця вимірювання маси. В англomовних країнах 1 фунт = 0,45359237 кг.

**Обіжник НКЗС дипломатичним представникам УСРР за кордоном
про необхідність збору інформації фінансово-економічного
характеру для економічно-правового підвідділу НКЗС УСРР**

[м. Харків], 20 січня 1922 р.

Циркуляр № 3

Всем полномочным представительствам УССР за границей

В дополнение к циркуляру за № 1271 НКВД сообщает, что экономический п[од]отдел особенно заинтересован в подробной информации по следующим вопросам:

- 1) Общая конъюнктура.

- 2) Денежный рынок.
- 3) Финансы.
- 4) Внешняя торговля. Статистика импорта и экспорта. Регулирование импорта и экспорта: запросы, поощрения, таможенные тарифы.
- 5) Торговые договоры.
- 6) Таможенная и торговая политика.
- 7) Внутренняя торговля, внутренние рынки.
- 8) Основные отделы народного хозяйства. Земледелие, транспорт, промышленность, добывающая и обрабатывающая. Состояние довоенное и современное. Перспективы.

Вследствие того, что имеющиеся по этим запросам сведения далеко недостаточны, просим Вас сообщать имеющиеся у вас по этому вопросу сведения. В частности:

- 1) сообщать перечни книг и журналов, касающиеся вышеозначенных вопросов, присылать вырезки из газет, содержащие статистический или экономический материал и пр[очее];
- 2) исчерпывающие перечни политических и, особенно экономических договоров и, по возможности, тексты или изложение содержания хотя бы в виде вырезок или имеющихся у Вас частных сведений;
- 3) постановления, регулирующие торговлю и промышленность страны, – запретительные и поощрительные, как то таксы, монополии, привилегии, переход тех или иных отраслей народного хозяйства, напр[имер] транспорта или хлебной торговли, к правительству;
- 4) постановления, регулирующие ввоз и вывоз товаров из страны, и таможенные ставки;
- 5) постановления, касающиеся положения иностранцев и их имущества;
- 6) сведения об особенно острых экономических конфликтах, постановления о концессиях¹ и о регулировании государством хозяйственной линии страны.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара] ин[остранных] дел
Зав[едующий] эк[ономическо]-прав[овым] отделом
Секретарь НКВД

В. Яковлев
М. Руденко²
В. Торговец³

С подлинным верно:

подпись

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 70, арк. 336-336 зв. Копія, машинопис.

¹ Концесія (від лат. concessio – дозвіл) – форма договору про передачу в користування комплексу виключних прав, що належать правовласнику. У даному контексті – договір про передачу природних багатств, підприємств, інших господарських об'єктів, що належать державі чи місцевим органам влади, в тимчасову експлуатацію іншим державам, іноземним фірмам, приватним особам.

² Руденко М. – український радянський державний діяч. У 1921 – пер. пол. 1922 рр. – завідувач економіко-правового відділу, у др. пол. 1922 р – завідувач консульського відділу НКЗС УСРР.

³ Торговец В. – український радянський державний діяч, секретар НКЗС УСРР. 3 січня 1922 р. – Уповноважений НКЗС УСРР у Києві.

**Обіжник НКЗС дипломатичним представникам УСРР за кордоном
про необхідність збору документів, що стосуються питання
репатріації і надсилання їх НКЗС УСРР**

[м. Харків], 21 січня 1922 р.

Циркуляр №2

Всем полномочным представителям УССР

Придавая особенное значение вопросу о репатриациях¹ НКИД просит Вас, возможно в краткий срок собрать и прислать все материалы могущие осветить этот вопрос с точки зрения теории и практики. Как, например, текст репатриационных договоров и дополнительные соглашения, описания организации исполнительных органов, инструкций, порядок выяснения убытков, разбирательство спорных вопросов и пр[очее], а также литературу по данному вопросу.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара] ин[остранных] дел	В. Яковлев
Зав[едующий] эк[ономически]-прав[овым] отделом	М. Руденко
Секретарь НКИД	В. Торговец

С подлинным верно:

подпись

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 59, арк. 4. Копія, машинопис.

¹ Репатріація (від лат. repatriatio – повернення на батьківщину). Повернення на батьківщину військовополонених і цивільних осіб, що опинилися за її межами внаслідок війни, а також емігрантів з відновленням в правах громадянства.

**Обіжник НКЗС дипломатичним представникам УСРР за кордоном
про порядок звільнення малозабезпечених осіб від сплати
консульських зборів**

[м. Харків, січень 1922 р.]

Циркуляр № 4

Всем консульским представителям УССР

О порядке освобождения неимущих от уплаты консульских сборов

В развитие постановления параграфа 6 “Временных правил о консульских сборах НКИД” настоящим предлагает консульским представителям УССР руководствоваться следующим:

1) освобождение неимущих лиц от уплаты консульских сборов производится на основании соответствующего постановления консульского представителя, коему означенный сбор должен был бы внесен;

2) освобождение от уплаты консульских сборов может иметь место лишь по особой просьбе о том лица, обязанного уплатою лишь в исключительных случаях несомненной недостаточности средств этого последнего;

3) постановление об освобождении от уплаты консульского сбора может быть внесено лишь по тщательной проверке недостаточности средств лица, ходатайствующего об этом, производящейся по общему правилу в месте жительства просителя;

4) иностранные документы, удостоверяющие недостаточность средств просителя могут быть признаны доказательством лишь наряду с другими обстоятельствами, подтверждающими эту недостаточность.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара] ин[остранных] дел
Зав[едующий] эк[ономически]-прав[овым] отделом
Секретарь НКВД

В. Яковлев
М. Руденко
В. Торговец

С подлинным верно:

подпись

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 59, арк. 7. Копія, машинопис.

**Обіжник НКЗС дипломатичним представникам УСРР за кордоном
про порядок відносин дипломатичних представництв УСРР
з державними органами УСРР**

м. Харків, 18 квітня 1922 р.

Секретно
Циркуляр № 2

Всем представителям Украины

В целях единообразного и соответствующего общеполитическими задачам республики направления деятельности наших миссий за границей НКВД просит принять к сведению и руководству нижеследующее:

1. Все сношение миссий с правительственными органами республики производится путем адресования таковых сношений, в подлежащие отделы НКВД, передающие таковые сношения, по ознакомлении с ними, по принадлежности.

2. Поступающие в миссии запросы и сношения ведомств, если они не имеют на себе надписи о рассмотрении их в НКВД, не подлежат выполнению по существу. По поступлении таковых сношений надлежит, в зависимости от срочности, по почте или по телеграфу, сообщить в подлежащий отдел НКВД, прося указаний.

3. Сказанное не относится до переписки миссий, являющихся объединенным представительством НКВД и НКВТ¹, с НКВТ по вопросам текущего товарообмена и по переписке, производимой миссиями в сфере компетенции военных и военно-морских агентов, каковая переписка производится непосредственно с подлежащими ведомствами.

Член Коллегии НКВД,
заведующий дипломатическим отделом

С. Канарский²

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 773, арк. 27. Копія, машинопис.

¹ НКВТ (рос. – Народный комиссариат внешней торговли). Народний комісаріат зовнішньої торгівлі (НКЗТ) УСРР було утворено 11 червня 1920 р. Його обов'язком було: “керувати зовнішньою торгівлею республіки, забезпечувати монопольне право держави на проведення зовнішньоторговельної діяльності, контролювати й охороняти цю прерогативу держави”. Відповідно до “Робітничо-селянського договору між РСФРР і УСРР” (28 грудня 1920 р.) НКЗТ набув статусу об'єднаного наркомату. Тобто НКЗТ УСРР ліквідувався, а ведення політики радянських України і Росії у сфері

зовнішньої торгівлі доручалось НКЗТ РСФРР. В УСРР безпосереднє керівництво зовнішньоторговельною діяльністю здійснювало утворене у березні 1921 р. Управління Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР. Уповноважений на правах наркома належав до складу Раднаркому УСРР.

² *Канарський Сергій Михайлович* (1890–1937) – український радянський державний діяч, вчений-правознавець. Закінчив Київський комерційний інститут (1915), де отримав юридичну освіту. У 1920–1922 рр – завідувач дипломатичного відділу та член колегії НКЗС. У 1923–1932 рр. обіймав посади заступника наркома юстиції УРСР, голови касаційної Колегії з кримінальних справ, завідувача відділом публікацій законів, голови Верховного Суду УРСР. У 1932–1934 рр. працював начальником житлового комунального сектора Держплану УРСР. У 1934–1937 рр. – професор, директор Інституту радянського будівництва і права. У 1937 р. звинувачений у вчиненні контрреволюційних злочинів і страчений. Реабілітований у 1957 р.

**Обіжник дипломатичного відділу НКЗС представникам УСРР
за кордоном про порядок узгодження кандидатур іноземних
дипломатів з НКЗС УСРР**

м. Харків, 18 квітня 1922 р.

Секретно.
Циркуляр № 3.

Всем представителям Украины,

Ввиду наблюдающихся случаев, когда главы миссий, не снесясь с НКИД, подтверждают правительству страны своего аккредитования приемлемость кандидатур лиц, назначенных на Украину для той или иной дипломатической деятельности, что в свою очередь лишает возможности НКИД согласовать выставленные кандидатуры с Гос[ударственным] полит[ическим] управлением, НКИД просит впредь руководствоваться следующими правилами:

После получения миссией официального уведомления о предстоящем назначении определенных лиц для дипломатической (в том числе репатриация, краснокрестная¹ и помгольная² работа) деятельности на Украине, необходимо немедленно телеграфно сообщить об этом НКИД и, одновременно, шифрованной телеграммой дать подробные сведения об этих лицах, при чем эти последние сведения должны быть по возможности точные и детально проверенные, после чего НКИД сообщает не имеется ли отводов против предложенных кандидатур.

Член Коллегии НКИД,
заведующий дипломатическим отделом

С. Канарский

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 773, арк. 28. Копія, машинопис.

¹ Йдеться про роботу організацій, що входили до Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. У цей час це міжнародний гуманітарний рух, метою діяльності якого є захист людського життя та здоров'я, запобігання людським стражданням та їх полегшення, незалежно від раси, релігійних та політичних поглядів. Складовими частинами руху є: Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (МФЧХ і ЧП), Національні товариства Червоного Хреста та Півмісяця.

² Помгол (рос. – помощь голодающим). Йдеться про урядову організацію ЦК Помгол (Центральна комісія допомоги голодуючим при ВЦВК), діяльність якої була спрямована на допомогу постраждалим від голоду 1921 р. в УСРР та РСФРР. Існувала з 20 жовтня 1921 р. до 15 жовтня 1922 р.

**Обіжник дипломатичного відділу НКЗС представникам УСРР
за кордоном про започаткування видання журналу
“Вісник НКЗС УСРР” та необхідність подання до нього статей**

м. Харків, 18 квітня 1922 р.

Циркуляр № 4

Всем представителям Украины

Необходимость широкого осведомления трудящихся Украины о работе Нар[одного] ком[иссариата] ино[странных] дел УССР и его представительств за границей, а также настоятельная необходимость в полном осведомлении пред широкими кругами граждан иностранных государств деятельности Советской Украины в области восстановления экономической жизни страны, выдвинуло на очередь вопрос о выпуске специального ежемесячного журнала, посвященного дипломатической деятельности НКИД, а также и деятельности хозяйственных органов Украинской Советской Республики. Журнал под названием “Вестник НКИД УССР”, будет выходить ежемесячно.

Для того чтобы журнал мог в действительности удовлетворить указанным выше требованиям, нужно, чтобы все наши представительства за границей принимали активное участие в журнале путем присылки соответствующих статей.

Ввиду изложенного НКИД просит всех глав миссий как правило: присылать для каждого номера, т. е. к 15 числу каждого месяца, статью, написанную лично, либо кем-либо из ответственных сотрудников миссии. Статья должна содержать а себе экономический (с цифр[овыми] данными) и политический обзор обслуживаемой страны, либо освещать какой-либо характерный политический или экономические момент данной страны.

Член Коллегии НКИД,
заведующий дипломатическим отделом

С. Канарский

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 773, арк. 29. Копія, машинопис.

**Обіжник НКЗС дипломатичним представникам УСРР за кордоном
про впорядкування видачі віз для виїзду за кордон співробітникам
державних установ УСРР**

[м. Харків], 5 серпня 1922 р.

Секретно
Циркулярно

Всем полномочным представительством УССР за границей

До сведения НКИД в последнее время дошел ряд случаев обращения различных ведомств, в том числе управления НКВТ, непосредственно к нашим представительством за границей с ходатайством о получении виз для въезда сотрудников этих учреждений в страны пребывания наших представительств.

Такой образ действий является прямым нарушением существующих правил и создает недопустимую путаницу, так как, иногда НКВД даже не уведомляется о возбуждении подобных, непосредственных ходатайств.

Кроме того, это вносит помеху в деятельность Наркомата, срывая нашу работу здесь в Харькове по установлению прочной практики в дело визирования паспортов наших граждан иностранными миссиями.

По этому НКВД просит Вас не возбуждать перед Мин[истерством] ин[остранных] дел никаких дел о визах по чьему то ни было ходатайству без нашего предварительного разрешения.

В случае обращения к Вам какого либо ведомства УССР по вопросу о визах, просим направлять подлинный запрос в НКВД.

Зам[еститель] нар[одного] ком[иссара]
Генеральный секретарь

В. Яковлев
Величко¹

ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 59, арк. 9. Копія, машинопис.

¹ *Величко Лев Овсійович (Ісайович) (1879–1937(?))* – український радянський державний діяч, дипломат, історик-сходознавець, фахівець з міжнародних відносин на Близькому і Середньому Сході. У 1921–1922 рр. – генеральний секретар НКЗС УСРР. До 1925 р. – радник Повноваженого представництва СРСР у Туреччині. У 1925–1926 рр. – тимчасовий повірений у справах СРСР у Туреччині. Після 1926 р. – професор, директор Харківського інституту народного господарства, член правління і голова політико-економічного відділу Всеукраїнської асоціації сходознавства. Існують дані, що у 1937 р. Л. Величко очолював Українське товариство культурних зв'язків з закордоном, був заарештований як агент іноземної розвідки і невдовзі розстріляний.

Впервые публикуется ряд циркуляров НКЗС УССР. Проанализировано их содержание и осуществлена классификация, показано значение этих документов как источников для исследования истории украинской дипломатии 1920–1923 гг.

Ключевые слова: обіжник; циркуляр; НКЗС; УССР; дипломатія.

There are published series of Bulletins (Circulars) of the People's Commissariat of Foreign Affairs of USSR for the first time in the article. The author analyzes the content and gives classification as well as shows the importance of those documents as the source of studying of the history of Ukrainian diplomacy in 1920–1923.

Key words: the Bulletin; the Circular; the People's Commissariat of Foreign Affairs; the Ukrainian SSR; the diplomacy.